

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

บุคคลแต่ละคนมีจริตต่างกัน และในแต่ละบุคคลก็อาจมีหลายจิตรวมอยู่ในคน ๑ เดียวกัน อย่างไรก็ตาม ใ้ย่างไรก็ดีหากรู้วิธีสังเกตและจับความประพจน์หรือลักษณะนิสัยของคนแต่ละคนที่คบหา หรือรู้จักได้ก็จะเป็นประโยชน์ในการสร้างมนุษยสัมพันธ์ เพราะแต่ละคนมีพื้นเพความชอบหรือความไม่ชอบอยู่ในนิสัยใจคอ การศึกษาจิตเพื่อนำมาใช้ในการพัฒนามนุษย์สัมพันธ์จึงเป็นเรื่องจำเป็นและมีความสำคัญ

จิต หรือจิริยา มีหลายความหมาย กล่าวคือ ความประพจน์ที่หนักไปทางใดทางหนึ่ง อันเป็นปกติประจำอยู่ในสันดาน พื้นเพของจิต อุปนิสัย พื้นพิสัย แบบ หรือประเภทใหญ่ๆ แห่งพฤติกรรมของคน จิตท่องเที่ยว สถานที่จิตท่องเที่ยวหรืออารมณ์ที่ชอบท่องเที่ยวของจิต รวมถึงลักษณะอันเป็นพื้นฐานของแต่ละบุคคล ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนามีการแบ่งจิตออกเป็นหลายประเภท เช่น แบ่งจิตเป็น ๖ ประเภท คือ (๑) ราคะจิต (๒) โทสะจิต (๓) โมหะจิต (๔) วิทกจิต (๕) สัทธาจิต และ (๖) ญาณจิต หรือ พุทธจิต การแบ่งจิตเป็น ๖ ประเภทมีจุดประสงค์เพื่อมุ่งไปสู่การเตรียมตัวเพื่อเลือกแนวทางการเจริญสมถกัมมัฏฐาน ๔๐ ประการเป็นหลัก และการแบ่งจิตเป็น ๒ ประเภท คือ ตัณหาจิต และทิวฐิจิต เพื่อมุ่งในการเจริญสติปัฏฐานเป็นหลัก เป็นการแบ่งตามความแก่กล้าของปัญญา นอกจากนี้ยังมีการแบ่งจิตตามประเภทบุคคล คือ การแบ่งประเภทบุคคลโดยธาตุ โดยประเภทของการบรรลุอรหันตผล โดยศักยภาพการเรียนรู้ โดยอุปนิสัยที่ควรรับการฝึกอบรม โดยความรวดเร็วในการรับรู้ภายในวิญญูสงสาร และแบ่งบุคคลตามแนวทางจิต ๓ บุคคลที่เกิดมาล้วนมีจิตต่าง ๆ กัน แต่บางกรณีคนเดียวอาจมีหลายจิต เป็นเพราะคนที่เกิดมามีกิเลสเป็นแรงผลักดันขึ้นอยู่กับกิเลสชนิดใดมีมากกว่า และแสดงออกมาให้เห็นก่อน

แต่ละจิตมีธรรมชาติที่เป็นสัปปายะหรือที่สบายของแต่ละจิตซึ่งในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงธรรมอันเป็นไปเพื่อกล่อมเกล้าของคนทั้ง ๖ จิต คือ คนราคะจิตเป็นคนรักสวยรักงาม ควรใช้ปัจจัย ๔ ที่ไม่ประณีต เพื่อไม่ให้ติดใจจนเกิดปรารถนาในปัจจัย ๔ อิริยาบถยืนหรือเดินเป็นอิริยาบถที่เหมาะสม มีนิลกลินชนิดที่มีสีไม่สะอาดเป็นอารมณ์ คนโทสะจิต เป็นผู้โกรธง่าย ต้องใช้ปัจจัย ๔ ที่สวยงาม สะอาดเป็นหลัก อิริยาบถนอนหรือนั่งเป็นอิริยาบถที่เหมาะสม มีนิลกลินชนิดที่มีสีสะอาดเป็นอารมณ์ คนโมหะจิต เสนาสนะต้องหันหน้าสู่ทิศที่ไม่คับแคบ อิริยาบถเดินเป็นอิริยาบถที่เหมาะสม มีนิลกลินชนิดที่มีสีสะอาดเป็นอารมณ์ คนสัทธาจิตเหมือนคนโทสะจิต และมีอนุสสติกัมมัฏฐานเป็นอารมณ์เหมาะสม คนพุทธิจิต ในบรรดาสัปปายะทั้งหลาย มีเสนาสนะสัปปายะเป็นต้น ไม่เป็นที่สบายแก่คุณพุทธิจิต และคนวิตกจิต เสนาสนะไม่ควรเป็นที่โล่ง อารมณ์กัมมัฏฐานชนิดกว้างใหญ่ก็ไม่เหมาะสม ควรเป็นอารมณ์ชนิดเล็กจึงจะเหมาะสม

มนุษยสัมพันธ์ คือกระบวนการศาสตร์ที่ใช้ศิลปะสร้างความพอใจ รักใคร่ ศรัทธา เคารพ นับถือ โดยแสดงพฤติกรรมให้เหมาะสมทั้งกาย วาจา และใจ เพื่อโน้มน้าให้มีความรู้สึกใกล้ชิด เป็นกันเอง จูงใจร่วมมือร่วมใจในอันที่จะบรรลุสิ่งที่พึงประสงค์อย่างราบรื่น และอยู่ในสังคมได้อย่างสันติสุข สิ่งสำคัญในเรื่องมนุษยสัมพันธ์ คือ การมุ่งที่ตัวบุคคล มีกิจกรรมหลักคือการจูงใจเพื่อให้ได้ผลผลิตมากขึ้น การทำงานจะดำเนินไปด้วยดีนั้น ต้องอาศัยกลุ่มที่ทำงานร่วมกันเป็นทีม ซึ่งต้องอาศัยการประสานงานและความร่วมมือของบุคคลที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมนุษยสัมพันธ์นั้นมีทั้งมนุษยสัมพันธ์แท้ คือ กระบวนการสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่มุ่งหวังให้เกิดความพอใจระหว่างผู้เกี่ยวข้องอย่างแท้จริง ด้วยการเคารพต่อเกียรติและคุณค่าของกันและกัน และมนุษยสัมพันธ์เทียม คือ เป็นการเสแสร้งทำให้บุคคลที่เกี่ยวข้องเกิดความพึงพอใจ โดยหวังบรรลุวัตถุประสงค์ของตนอย่างเดียว มนุษยสัมพันธ์แฝงไว้ซึ่งปรัชญาในการปฏิบัติต่อคนเพื่อสามัคคีธรรม กล่าวคือ มนุษยสัมพันธ์เป็นเยื่อใยที่ทำให้คนแต่ละคนในระดับต่าง ๆ ยึดโยงเป็นคณะบุคคลและองค์การขึ้น ซึ่งการสร้างมนุษยสัมพันธ์กับกลุ่มบุคคลในองค์กรนั้นย่อมถือได้ว่าเป็นมูลเหตุแห่งการจูงใจให้บุคคลปฏิบัติงานได้อย่างดีและมีประสิทธิภาพต่อการบริหาร การสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต้องทราบถึงหลักการต่างๆ คือ บุคคลย่อมมีความแตกต่างกัน ซึ่งแต่ละคนจะมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัว ในการสร้างความสัมพันธ์กับบุคคลใดบุคคลหนึ่งต้องระลึกเสมอว่าเราได้เข้ามามีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบุคคลนั้นทั้งคน ไม่ใช่เฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือลักษณะหนึ่งของเขา นั่นคือไม่สามารถจะแบ่งแยกเรื่องความรู้ของเขาออกจากความสามารถของเขาได้ หรือแยกความรู้ออกจากทักษะหรือประสบการณ์ของเขาได้ การที่บุคคลแสดงพฤติกรรมต้องมีสาเหตุ ต้องเรียนรู้ถึงสาเหตุของพฤติกรรม ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ มีความคิด มีความรู้ ผิดชอบชั่วดี ดังนั้นการติดต่อสัมพันธ์กับมนุษย์ด้วยกันต้องปฏิบัติต่อกันด้วยความเคารพ และตระหนักในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ของเขา มนุษยสัมพันธ์มีขอบข่ายถึงวิชาต่าง ๆ คือ จิตวิทยา ด้านสังคม และมานุษยวิทยา องค์ประกอบของมนุษยสัมพันธ์ประกอบด้วยการจูงใจ ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม นิสัยสันดาน ศาสตร์และศิลป์ ความสมัครสมานสามัคคี สิ่งเหล่านี้เป็นหลักในการผสมผสานกันอย่างเหมาะสมเกิดเป็นพฤติกรรมที่น่าพึงพอใจแก่บุคคลอื่นที่เรียกว่า มนุษยสัมพันธ์

จิตและมนุษยสัมพันธ์มีความสัมพันธ์ กล่าวคือ จิตคือความประพฤติ พันนิสัย หรือพื้นเพแห่งจิตของคนทั้งหลายที่หนักไปทางด้านใดด้านหนึ่งซึ่งแตกต่างกันไป และมนุษยสัมพันธ์คือการติดต่อเกี่ยวข้องกับระหว่างมนุษย์อันจะเป็นสะพานทอดไปสู่การสร้างมิตร และการจูงใจคน เป็นการพัฒนาตัวเองให้เป็นที่รู้จัก และชอบพอแก่คนที่คบค้าสมาคมด้วย การที่บุคคลต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันจำเป็นต้องรู้จักนิสัยใจคอของกันและกัน การรู้จักจิตของกันและกันและการแสดงออกต่อกันซึ่งหมายถึงมนุษยสัมพันธ์จึงเป็นสื่อกลางในการประสานบุคคลกับบุคคลหรือองค์การต่อองค์การได้เป็นอย่างดี อันจะนำมาซึ่งการบรรลุวัตถุประสงค์ของแต่ละฝ่าย การที่จะสร้างความสัมพันธ์กับบุคคลต้องยึดหลักการรู้จักตนเอง ยอมรับในธรรมชาติของบุคคลว่ามีความแตกต่างกัน และมีการแสดงออกต่อกันอย่างเหมาะสม ตลอดจนการให้เกียรติซึ่งกันและกัน การสร้างความสัมพันธ์ในระดับต่าง ๆ คือ บุคคลกับบุคคล ชุมชน และสถาบัน จำเป็นต้องคำนึงถึงความแตกต่าง ขนบธรรมเนียม และการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้อง รวมถึงการแสดงออกที่เหมาะสมต่อกัน

การใช้จิตเพื่อพัฒนามนุษยสัมพันธ์นั้น สามารถนำหลักธรรมเพื่อปรับจิตโดยองค์รวม คือธรรมอันเป็นที่สบายของจิตต่าง ๆ เพื่อมุ่งปรับพฤติกรรมของตัวเองเป็นที่ตั้ง และเพื่อให้ทราบถึง

จริตของผู้อื่นด้วย โดยหลักธรรมอันเป็นที่สบายของคนราคะจริต ปกติเป็นคนรักสวยรักงามจึงควรแก่การใช้ปัจจัย ๔ ที่ไม่ประณีต เน้นของที่ไม่สวยไม่งาม เพื่อثمانกิเลส อริยาบถยืนหรือเดินเป็นอริยาบถที่เหมาะสม อารมณ์กัมมัญฐานที่เหมาะสมคือ นีลกสินชนิดที่มีสีไม่สะอาด คนโทสจริต ปกติเป็นผู้โกรธง่ายควรใช้ปัจจัย ๔ ที่สวยงาม สะอาด ประณีต อริยาบถนอนหรือนั่งเป็นอริยาบถที่เหมาะสม อารมณ์กัมมัญฐานที่เหมาะสมคือนีลกสินชนิดที่มีสีสะอาด คนโมหจริต เสนาสนะต้องหันหน้าไปสู่ทิศที่ไม่คับแคบ มีทิศปรากฏโล่งสว่าง อริยาบถเดินเป็นอริยาบถที่เหมาะสม ดวงกสินที่มีขนาดกว้างใหญ่เป็นที่เหมาะสม นอกนั้นเหมือนคนโทสจริต และธรรมอันเป็นที่สบายของคนโทสจริตก็เป็นธรรมที่สบายของคนศรัทธาจริตด้วย มีอนุสสติกัมมัญฐานเป็นที่เหมาะสม คนพุทธิจริตไม่มีข้อที่จะต้องกล่าวว่า ในบรรดาสัปายะทั้งหลายมีเสนาสนะสัปายะเป็นต้น ไม่เป็นที่สบายแก่คนพุทธิจริต ส่วนคนวิตกจริตนั้นเสนาสนะไม่ควรเป็นที่โล่งเพราะมองภาพได้หลายทาง ทำให้เกิดความฟุ้งซ่านได้ง่าย อารมณ์กัมมัญฐานชนิดกว้างใหญ่ก็ไม่เหมาะสมเพราะทำให้จิตเล่นพล่านไปด้วยอำนาจแห่งวิตก แต่จะเหมาะสมกับอารมณ์ชนิดเล็กมากกว่า

แนวทางการใช้จริตเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์จำแนกตามบุคคลและกลุ่มบุคคลนั้น ในกลุ่มบุคคลหลักธรรมที่ควรนำมาใช้ที่เหมาะสมที่สุดคือหลักทิศ ๖ คือ (๑) ปุริตถิมทิศ ทิศเบื้องตัน คือ ทิศตะวันออก ได้แก่ มารดาบิดา (๒) ทักขิมทิศ ทิศเบื้องขวา คือ ทิศใต้ ได้แก่ ครูอาจารย์ (๓) ปัจฉิมทิศ ทิศเบื้องหลัง คือ ทิศตะวันตก ได้แก่ บุตรภรรยา (๔) อุตตรทิศ ทิศเบื้องซ้าย คือ ทิศเหนือ ได้แก่ มิตรสหาย (๕) เหนือทิศ ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน (๖) อุปริมทิศ ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์ คือ พระสงฆ์ ซึ่งในแต่ละทิศที่กล่าวมาย่อมมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อกันและกัน ซึ่งชื่อว่า ปกปักษ์รักษาทั่วทุกทิศให้เป็นแดนเกษมสุขปลอดภัย

หลักธรรมเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์ของกลุ่มชน คือ หลักสัปปุริสธรรม ๗ ได้แก่ (๑) ธัมมัญญตา ความรู้จักธรรม (๒) อตถัญญตา ความรู้จักอรรถ (๓) อัตตัญญตา ความรู้จักตน (๔) มัตตัญญตา ความรู้จักประมาณ (๕) กาลัญญตา ความรู้จักกาล (๖) ปริสัญญตา ความรู้จักบริษั (๗) ปุคคลัญญตา หรือ ปุคคลปโรปรัญญตา ความรู้จักบุคคล อนึ่ง หลักธรรมเสริมสำหรับนำมาประยุกต์ใช้กับกลุ่มชนควรมีโลกบาลธรรม ได้แก่ ธรรมคัมภีร์ครองโลกคือ ธรรมที่ช่วยให้โลกมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่เดือดร้อนและสับสนวุ่นวาย ประกอบด้วย หิริ ความละอายบาป, ละอายใจต่อการทำความชั่ว และโอตตปเป ความกลัวบาป, เกรงกลัวต่อความชั่ว

หลักธรรมเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์ของบุคคลต่อองค์การระดับสังคม เช่น สถาบันครอบครัว นอกจากจะใช้ทิศ ๖ แล้ว ควรประยุกต์ใช้ กุลจิรัฏฐิติธรรม ๔ คือธรรมสำหรับดำรงความมั่นคงของตระกูลให้ยั่งยืน ประกอบไปด้วย (๑) ญานุชเวสนา ของหายของหมด รู้จักหามาไว้ (๒) ชินณปฏิสังขรณา ของเก่าของชำรุด รู้จักบูรณะ ซ่อมแซม (๓) ปริमितปานโกชนา รู้จักประมาณในการกินการใช้ (๔) อธิปัจจสีลวันตสถาปนา ตั้งผู้มีศีลเป็นพ่อบ้านแม่เรือน

สถาบันการเมือง ใช้หลักราชธรรม หรือ ทศพิศราชธรรม ๑๐ คือ (๑) ทาน การให้ (๒) ศีล ความประพฤติดีงาม (๓) บริจาคะ การบริจาค (๔) อาชวะ ความซื่อตรง (๕) มัททวะ ความอ่อนโยน (๖) ตปะ ความทรงเดช (๗) อักโกธะ ความไม่โกรธ (๘) อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน (๙) ขันติ ความอดทน (๑๐) อวิโรธนะ ความไม่คลาดธรรม

เพราะฉะนั้นโดยองค์รวมเกี่ยวกับการศึกษาแนวทางการใช้จิตเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์ จึงสามารถสรุปใจความลงได้ว่า จิต คือความประพจน์ซึ่งหนักไปทางใดทางหนึ่งอันเป็นปกติประจำ อยู่ในสันดาน พื้นเพของจิต อุปนิสัย พื้นนิสัย แบบ หรือประเภทใหญ่ๆ แห่งพฤติกรรมของคน และ อีกความหมายหนึ่งคือลักษณะอันเป็นพื้นฐานของจิตหรือนิสัยอันเป็นพื้นฐานของแต่ละบุคคล เป็น ความประพจน์เคยชินเป็นนิสัยอันเป็นพื้นฐานใจของแต่ละบุคคล ซึ่งแต่ละคนก็จะมีจิตต่าง ๆ กัน ไปตามกิเลสเก่าที่เคยสั่งสมไว้ หรือตามสภาพแวดล้อม ในคนหนึ่งคนอาจมีหลายจิต ดังนั้นการ แสดงออกของแต่ละคนจึงไม่เหมือนกัน จิตเป็นบ่อเกิดหรือพื้นฐานสำคัญที่ทำให้มนุษย์มี ความสัมพันธ์กัน มีความเกี่ยวข้องกันทั้งทางตรงและทางอ้อม ในการติดต่อกันนั้นจำเป็นจะต้องมี

เครื่องมือหรือตัวช่วยทำให้เกิดความราบรื่น บรรลุวัตถุประสงค์ซึ่งก็คือการใช้หลักมนุษยสัมพันธ์เชิงพุทธ มาเป็นตัวประสานให้เกิดความลงตัว ซึ่งจิตและมนุษยสัมพันธ์เชิงพุทธยังเป็นหลักหรือแนวทางสำคัญที่ทำให้เกิดพฤติกรรมและบุคลิกภาพซึ่งบุคคลในสังคมไทยแสดงออกต่อกันและกัน การพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจะเป็นสิ่งที่คอยควบคุมให้มนุษย์ในสังคมไทยมีการแสดงพฤติกรรมต่อกันได้อย่างเหมาะสม ถูกต้อง และเป็นที่ยอมรับที่พอใจของกันและกัน อันจะยังประโยชน์ให้เกิดแก่ตัวผู้แสดงเอง ต่อคนรอบข้าง ต่อสังคม และในที่สุดก็คือประเทศชาติอันเป็นที่รักของเราทุกคนต่อไป

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หน่วยงานทั้งคณะสงฆ์และหน่วยงานราชการต่าง ๆ เช่น สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กรมการศาสนา และกองอนุศาสนาจารย์ของเหล่าทัพต่าง ๆ ควรจะได้นำเอาหลักธรรมเกี่ยวกับจิตและมนุษยสัมพันธ์มาใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง อนึ่ง ศูนย์ปฏิบัติธรรมของคณะสงฆ์ควรจะได้จัดหลักสูตรการฝึกปฏิบัติกรรมฐานให้สอดคล้องกับจิตของผู้ปฏิบัติธรรมด้วย

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

หน่วยงานวิจัยและสถาบันการศึกษา โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่ง ควรจะได้ส่งเสริมการศึกษาค้นคว้าและทำงานวิจัยเกี่ยวกับจิตที่ดี มนุษยสัมพันธ์ในองค์การพระพุทธศาสนาที่ดีให้มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับวิถีชีวิตประจำวันของคนไทย นอกจากนี้ ควรจะได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์งานวิจัยด้านนี้ออกเผยแพร่ต่อสาธารณชน

๕.๒.๓ ข้อเสนอในการทำวิจัยครั้งต่อไป

เนื่องจากข้อจำกัดเรื่องขอบเขตการวิจัย และระยะเวลา จึงทำให้วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ยังไม่ครอบคลุมประเด็นอื่น ๆ ที่ควรศึกษาวิจัย จึงมีข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

๑. การศึกษาจิตเพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์
๒. การศึกษาจิตเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท
๓. การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับทฤษฎีมนุษยสัมพันธ์
๔. การประยุกต์ใช้มนุษยสัมพันธ์เชิงพุทธเพื่อแก้ปัญหาความรุนแรงของสังคมไทย
๕. การศึกษาจิตเพื่อพัฒนาความสัมพันธ์ของครอบครัว